

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Семенюка Назарія Миколайовича

**«Час вчинення злочину за кримінальним правом України
(доктринальний, законодавчий та практичний аспекти),**

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю **12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;**

кримінально-виконавче право

Актуальність теми дослідження. Не викликає заперечень той факт, що на фоні глибинних і численних наукових розробок елементів складу злочину, а також обов'язкових для кожного складу злочину ознак, дослідження інших (необов'язкових, факультативних) ознак складу злочину фахівцями з кримінального права є обмеженим, фрагментарним або вибіркоvim. Безпосередньо це стосується й такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як час, котрий має не тільки важливе юридичне, а й філософське, медичне, психологічне, біологічне, фізичне та інше значення. Цікавими є такі наукові факти про час та його співвідношення з людською сутністю: по-перше, вченим не вдалося виявити в мозку єдиної ділянки, яка відповідає б за відчуття часу; по-друге, біологічний годинник жодним чином не впливає на людське сприйняття швидкості часу – секунд, хвилин або навіть років; по-третє, різні нейропсихічні розлади вказують на те, що принаймні чотири різні ділянки головного мозку можуть відігравати роль у нашому сприйнятті часу; по-четверте, за даними американського науковця Роберта Б. Сотерна, з віком вміння оцінити час стає менш точним (*Гаммонд Клаудія. Чому з віком нам здається, що час плине швидше (28 жовтня 2017 р.). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-41779271> (дата звернення: 09.03.2019)*).

Важливо підкреслити, що в науці кримінального права України питання про час вчинення злочину не були предметом пізнання на рівні окремого дисертаційного дослідження. Наразі не видано жодної монографії або

жодного навчального посібника чи методичних рекомендацій для слідчих чи суддів з цього приводу. У підручниках або навчальних посібниках із Загальної частини кримінального права текст щодо суті та кримінально-правового значення часу вчинення злочину традиційно ледве сягає половини сторінки. І це при тому, що фактично у 10 % статей Кримінального кодексу (далі – КК) України час вчинення злочину сконструйовано в якості обов'язкової ознаки відповідних складів злочинів, а в Кримінальному процесуальному кодексі України час вчинення злочину віднесено до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (п. 1 ч. 1 ст. 91). Отож, без чіткого уявлення про реальні часові характеристики будь-якого злочину неможливо повною мірою вирішити питання про кримінальну відповідальність і покарання особи.

Попри те, що окремі кримінально-правові положення щодо часу вчинення злочину досліджувалися, зокрема, у працях О.І. Бойцова, В.І. Борисова, М.І. Блум, В.Б. Малініна, А.А. Музики, М.І. Панова та інших науковців, а також те, що зворотна дія кримінального закону в часі була предметом кандидатської дисертації Ю.А. Пономаренка (Харків, 2002 р.), жодна інша комплексна праця про цю ознаку об'єктивної сторони складу злочину у кримінальному праві пострадянських країн відсутня (виключення хіба що становлять дисертації таких російських науковців, як М.А. Кауфмана з питань часу вчинення злочину та його кримінально-правового значення (Москва, 1992 р.) та О.Ф. Аітової з питань кримінально-правових проблем часу злочину (Саратов, 2016 р.)).

Усе це говорить про своєчасність проведення в Україні комплексного дослідження положень про час вчинення злочину за національним кримінальним правом України, з урахуванням доктринальних, законодавчих та практичних аспектів, зосередження уваги на системі розуміння феномену часу вчинення злочину, просторово-часовому підході, спільності та відмінності, що притаманні поняттям «час вчинення злочину» та «обставин часу», напрямах, в яких простежуються юридичні характеристики злочину (кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, криміналістичний, кримінологічний), універсальності значення часу вчинення злочину для будь-якого кримінального провадження, сучасному стані доктринального тлумачення законодавчих положень про час вчинення злочину, моменті закінчення окремих видів злочинів тощо, що було успішно реалізовано у кандидатській дисертації Н.М. Семенюка, де окреслені вище питання отримали свою завершену форму, а також відбили найбільш значущі тенденції теоретичного та прикладного плану.

Таким чином, у кандидатській дисертації Н.М. Семенюка створено обґрунтоване наукове уявлення про час вчинення злочину за кримінальним правом України в площині доктринальних, законодавчих та практичних аспектів, а звідси представлена робота є актуальною та має важливе наукове й прикладне значення.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлена тим, що Н.М. Семенюк здійснив необхідну та достатню наукову розробку питань про час вчинення злочину за кримінальним правом України з огляду на доктринальні, законодавчі та практичні аспекти, показав свій творчий і потужний науковий потенціал, здатність послідовно й логічно реалізувати покладену в основу його роботи концепцію, формулювати важливі висновки, обґрунтувати практичне значення вироблених ним пропозицій.

Метою представленої дисертації є комплексна і системна розробка такої проблеми кримінального права, як час вчинення злочину за кримінальним правом України (доктринальний, законодавчий та практичний аспекти). Для досягнення поставленої мети автор правильно, на нашу думку, визначив наукові завдання, об'єкт і предмет дослідження, акцентував увагу на методологічній базі наукового пошуку. Репрезентативними є теоретична, нормативно-правова та емпірична бази дисертації. Під час дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, зокрема: діалектичний; історико-правовий; дедукції та індукції, аналізу і синтезу; системний; догматичний; соціологічний; статистичний. У дисертації наявні широка наукова дискусія, аналіз даних кримінальної статистики, різноманітних кримінально-правових ідей і поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених-правників, а також низки історичних джерел, що мають кримінально-правове значення.

Зважаючи на викладене, висновки та рекомендації, що сформульовані в дисертації, мають високий ступінь достовірності й обґрунтованості, що підтверджується обсягом і надійністю використаних автором наукових праць, застосуванням загалом правильної методології дослідження, здійсненням наукових дискусій, відповідним науково-прикладним рівнем роботи, вагомою джерельною базою.

Наукова новизна роботи визначається насамперед тим, що дисертація Н.М. Семенюка, зважаючи на характер і зміст досліджуваних питань, є першим у науці кримінального права України комплексним і системним монографічним дослідженням питань часу вчинення злочину

(загальнотеоретичний рівень пізнання). При цьому сформульованим висновкам і одержаним результатам дисертаційного дослідження притаманна наукова новизна та практична значущість.

Найбільший науковий інтерес становлять ті положення новизни праці дисертанта, в яких:

- сформульовано авторське поняття «час вчинення злочину» у кримінально-правовому розумінні, а також акцентована увага на його ознаках;

- прослідковано генезис нормативного вживання терміну «час» при формулюванні відповідних кримінально-правових положень (зокрема, від Соборного уложення 1649 р. до нашого часу);

- запроваджено типологію пропонованих різними авторами дефініцій часу вчинення злочину;

- спростовано поширене в юридичній літературі твердження, згідно з яким час і місце постають компонентами (показниками) обстановки вчинення злочину;

- обґрунтовано теоретичне положення, згідно з яким критеріями відмежування часу як ознаки об'єктивної сторони складу злочину від обставини часу вчинення злочину є їх функціональне призначення та їх знаходження у складі злочину або за його межами;

- здійснено доктринальне тлумачення законодавчих положень КК України, що дає належним чином з'ясувати ознаку часу вчинення злочину;

- сформульовано пропозиції щодо удосконалення ч. 3 ст. 4, ч. 1 ст. 157, ч. 1 ст. 158-1 КК України.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- законотворчій діяльності – при внесенні змін і доповнень до чинного законодавства (лист до Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України (№ 06-19/18-403 від 18 червня 2018 р.);

- правозастосовній діяльності – для кваліфікації діянь, які містять такі ознаки об'єктивної сторони як час вчинення злочину;

- науково-дослідній роботі – для подальшої розробки теоретичних, прикладних проблем, пов'язаних з правовими проблемами часу вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони;

- освітньому процесі – як матеріал для викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини»,

«Актуальні проблеми кваліфікації злочинів» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальному процесі ВНЗ «Національна академія управління» від 27 листопада 2017 р.).

Основні положення дисертації з достатньою повнотою викладені автором у в 10 публікаціях, з них 6 – у наукових фахових виданнях, внесених в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук МОН України, зареєстрованих та проіндексованих у міжнародних наукометричних каталогах та базах даних; 4 – матеріали конференції.

Зазначимо, що положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Визначені й обґрунтовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції є самостійним доробком автора. Про належний рівень публікацій дисертанта за темою дисертації говорить і те, що вони увійшли в науковий обіг, на них є посилання в наукових працях інших авторів. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційного дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом з основними положеннями самої дисертації.

Дисертація та її автореферат оформлені відповідно до вимог МОН України.

Дисертантом по-новому вирішена значна кількість теоретичних питань теми дослідження, які є суттєвим внеском у науку кримінального права та свідчать про комплексність і системність уявлення про час вчинення злочину за кримінальним правом України.

Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел – 343 найменування (на 35 сторінках), додатків 7 (на 23 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 263 сторінки, основний текст дисертації – 191 сторінка.

Загалом у **розділі 1 дисертації «Поняття, витоки та генеза часу вчинення злочину за кримінальним правом України»**, який складається з двох підрозділів, висвітлені положення про витоки, генезу часу як ознаки об'єктивної сторони злочину та сучасний стан проблеми, а також позиції про поняття часу вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. На основі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів виділено історичні періоди суспільства та державності, де автор схиляється до періодизації, запропонованої істориками та юристами, а саме: про існування шести (загальнолюдських) та восьми – на території нашої держави, періодів різних за часом і впливом на людей. Поряд із цим дисертантом окреслено

методологічні підходи та запропоновано відповідні інструментарії, які можуть бути основою створення методики для виявлення сутності ознак, що є утворюючими зміст поняття для часу вчинення злочину. Обґрунтовується зміст поняття «час вчинення злочину», що включає в себе взаємопов'язану сукупність його сутнісних соціально-політичних, соціальних і юридичних ознак. Зазначене вище дає можливість на ґрунті обмеженого (конкретного) просторово-часового підходу сформулювати послідовне, логічно завершене визначення загального поняття «час вчинення злочину» у кримінально-правовому розумінні. Автором, з урахуванням результатів наукового аналізу визначення поняття «час вчинення злочину», запроваджена типологія пропонованих різними авторами таких дефініцій. Дослідник спростовує поширене в юридичній літературі твердження, згідно з яким час і місце постають компонентами (показниками) обстановки вчинення злочину.

Розділ 2 дисертації «Час злочину як умова відповідальності за кримінальним законодавством України», який складається з двох підрозділів, присвячений доктринальному тлумаченню поняття «час вчинення злочину» як ознаки злочинів (здійснюється аналітичний огляд наукових позицій), а також кримінально-правовому значенню часу вчинення злочину (розглядаються загальнотеоретичні положення). З'ясовано, що серед науковців часто відсутнє розуміння того, яким саме чином слід тлумачити ті чи інші характеристики часу вчинення конкретних суспільно-небезпечних діянь. Автор наголошує, що вимоги до якості доктринального тлумачення законодавчих положень потребують врахування, зокрема, того факту, що формулювання норм деяких статей Особливої частини КК України мають недоліки, і їх зміст не дає можливостей належним чином з'ясувати ознаку часу вчинення злочину. Також розкривається значення часу вчинення злочину на загальнотеоретична рівні. У дисертації вказується, що значна кількість науковців обґрунтовано й переконливо підходять до з'ясування юридичного значення такої ознаки як час вчинення злочину. Автор на основі системного аналізу й узагальнення матеріалів судової практики та теоретичних джерел відтворює системне значення часу вчинення злочину (кримінальне-правове, кримінально-процесуальне, криміналістичне та, відповідно, кримінологічне). Значна увага в цьому підрозділі відведена дослідженню чинності закону в часі. Крім того, в цьому розділі досліджується коментування науковцями статей Особливої частини КК України, де є ознака «час вчинення злочину» та обґрунтовує з цього свою наукову позицію.

У розділі 3 дисертації «Час вчинення злочину як умова кримінально-правового впливу», котрий складається з двох підрозділів, обґрунтовані питання часу вчинення злочину як обставина, що має кримінально-правове значення, а також як фактору кримінально-правової оцінки вчиненого. Дисертантом проаналізовані способи нормативно-правової фіксації визначення часових параметрів злочину як фактора, що визначає вибір заходів кримінально-правового реагування щодо вчиненого. На підставі проведеного дослідження наводяться обґрунтовані доводи про те, що обставина часу, яка має кримінально-праве значення, враховується: для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності; для правильного застосування даних видів звільнення від кримінального покарання; як обтяжуюча або пом'якшуюча обставина при призначенні покарання; для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Також з'ясовані способи нормативно-правової фіксації та значення часових параметрів злочину для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. З позиції підстави кримінальної відповідальності значення часу злочину визначається тим, що він формує суспільну небезпечність діяння і виступає фактором його криміналізації, підвищує або, навпаки, понижує ступінь суспільної небезпечності діяння і слугує засобом диференціації кримінальної відповідальності або обумовлює декриміналізацію діяння. Акцентується увага на тому, що захист від суспільно небезпечного посягання в стані необхідної оборони повинен бути своєчасним, що передбачає її здійснення в період коли посягання уже почалося і ще не закінчилося. Таку правомірність необхідної оборони потрібно досліджувати на підставі об'єктивного і суб'єктивного критеріїв.

Загалом позитивно оцінюючи теоретичну і практичну значимість дисертації Н.М. Семенюка, її актуальність і наукову новизну, слід відмітити, що положення дисертації також містять окремі *зауваження, недоліки чи спірні моменти*, зокрема:

1. Потребують, на наш погляд, конкретизації, корегування та уточнення окремі позиції дисертації у рубриці новизни «вперше», що виносяться на захист. Так, дисертант у четвертій з шести таких позицій стверджує наступне: «період» і «проміжок» – синонімічна пара і в юридичному сенсі означають одне й те саме (тому їх використовувати шляхом перерахування, тобто як альтернативні, неправомірно)» (с. 23 дисертації). Отож здобувач заперечує, щоб терміни «період» і «проміжок» застосовувалися одночасно. Проте у першій позиції рубрики новизни «вперше» автор, коли формулює поняття «часу вчинення злочину», порушує своє власне попереднє

твердження та вживає ці терміни разом в одному реченні (с. 22 дисертації). Поряд із цим автор стверджує, що часом (крім «періоду (проміжку)») може бути і «момент». То якому ж з цих трьох термінів слід віддати найбільший пріоритет? Далі, у цій же самій позиції здобувач наголошує, що час «іноді характеризується соціально-політичними або соціальними подіями чи діями». Виникає питання: чому «іноді» та чому автор розмежовує «соціально-політичні» та «соціальні» події (дії), тоді як далі, у другій позиції аналізованої рубрики новизни, автор вже пише про «соціально-політичні», «соціальні» й «юридичні» ознаки (с. 22 дисертації). Отже, спостерігається певна суперечність між різними позиціями рубрики новизни «вперше», яку дисертантові слід пояснити.

2. Уявляється, що дисертація значно виграла б, якби в ній автор виокремив підрозділ, присвячений питанням розгляду міжнародного та зарубіжного кримінально-правового досвіду в контексті доктринальних, законодавчих і практичних аспектів часу вчинення злочину. Проте здобувач взагалі не застосовує порівняльно-правовий (компаративістський) метод у процесі власного наукового дослідження, що очевидно з викладених ним положень про методи дослідження (с. 21 дисертації), та не звертається до аналізу положень міжнародних конвенцій, договорів і протоколів, положень КК різних іноземних держав, зарубіжних кримінально-правових доктрин та практик тощо. Виключення становить хіба що російський досвід у форматі розгляду позицій російських вчених-криміналістів щодо питання про час вчинення злочину, а також співставлення відповідних положень КК України та КК РФ (с. 68–72, 76–77, 80–82). Ймовірно це робиться Н.М. Семенюком задля засудження окупації РФ Криму, де наразі «здійснюється незаконна юрисдикція країни-агресора», та розгляду положень про час вчинення злочину задля пошуків у майбутньому політико-правових шляхів впливу на РФ (і тоді, безсумнівно, слід підтримати дисертанта за його патріотичність і принциповість у відстоюванні національних інтересів України), однак комплексним «порівняльно-правовим аналізом», як це намагається представити автор (с. 100 дисертації), на наш погляд, визнати не можна. За таких умов автору варто було б звернутися до позитивного досвіду тих зарубіжних країн, де питання про час вчинення злочину регламентовані більш ретельно, принаймні законодавчо. Наприклад, за нашим переконанням, заслуговують на увагу положення про час вчинення злочину, що викладені у КК Республіки Молдова (ст. 9), КК Чеської Республіки (ст. 2), КК Туреччини (ст. 7) тощо. Звідси не зрозуміло, що заважало автору розробити окреслені

позиції, так само, як і звернутися до положень інших зарубіжних КК або окремих Конвенцій ООН чи Ради Європи?

3. Зважаючи на назву дисертації, авторові логічно було б побудувати її структурно в межах трьох розділів, де послідовно розкрити положення про час вчинення злочину за кримінальним правом України, з огляду на такі аспекти: 1) доктринальний; 2) законодавчий та 3) практичний. Натомість автор обрав більш складний шлях, наповнив дисертацію різноманітними складними конструкціями та зв'язками, що стосуються часу вчинення злочину. Одночасно у здобувача час вчинення злочину в його дисертації є: а) ознакою об'єктивної сторони злочину (підрозділ 1.2); б) умовою відповідальності за кримінальним законодавством України (розділ 2); в) умовою кримінально-правового впливу (розділ 3) та паралельно обставиною, що має кримінально-правове значення (підрозділ 3.1) та фактором кримінально-правової оцінки вчиненого (підрозділ 3.2). Такий підхід дещо ускладнює комплексне сприйняття концепції дисертаційного дослідження, що потребує тлумачення змісту неординарних конструкцій, котрі пропонуються автором. І якщо автор обирає мультивекторність розуміння часу вчинення злочину, то чому він не відмежував його від інших юридичних конструкцій КК України, в яких зроблена вказівка на «час», зокрема: час кримінального провадження (ст. 48); час розрахунку строку позбавлення волі (ч. 5 ст. 53); час відбування основного покарання (ч. 3 ст. 55); вільний від роботи чи навчання час (ч. 1 ст. 56); час мобілізації (ч. 1 ст. 62); час розгляду справи в суді (ч. 4 ст. 74) тощо?

4. Дискусійними є обсяг і межі законодавчих пропозицій дисертанта, оскільки він виступає за внесення змін і доповнень виключно до двох статей Особливої частини та однієї Загальної частини КК України (ч. 1 ст. 157, ч. 1 ст. 158-1 та ч. 3 ст. 4). Звідси:

– по-перше, у цьому випадку, за правилами законодавчої логіки та техніки, варто було б використовувати зворотній порядок згадування статей – ч. 3 ст. 4, ч. 1 ст. 157, ч. 1 ст. 158-1 КК України;

– по-друге, у автора не вироблено конкретних пропозицій щодо уточнення, розширення або удосконалення обставин, які пом'якшують (ст. 66 КК України) або обтяжують (ст. 67 КК України) покарання. Наприклад, чи існують у автора аргументи про віднесення до обставин, які пом'якшують покарання, таких обставин часу вчинення злочину, як «тимчасові, але суттєві матеріальні труднощі, важка хвороба когось із членів сім'ї, несприятливі побутові або сімейні умови, неприємні відносини, особливо які тривалий час

складаються з членами сім'ї і т. ін.», або до обставин, які обтяжують покарання – «вчинення злочину в умовах особливого періоду», що наразі актуально для українських реалій?

– по-третє, чи потрібно зробити більш точними законодавчі формулювання у низці норм Особливої частини КК України, які б, зокрема, усували вказівку на «умови», «періоди», «стани» тощо, а замість цього конкретизували б вказівку саме на «час» вчинення злочину?

– по-четверте, автор у тексті роботи не тільки не згадує про всі заохочувальні норми, де зазначено про кримінально-правовий вплив обставин часу для спеціальних звільнень від кримінальної відповідальності (зокрема, ч. 5 ст. 354 КК України), але не пропонує удосконалити жодну з них.

Відтак виникає логічне питання: чому автор обмежився лише трьома напрямами законодавчих пропозицій?

5. Окремі зауваження викликають положення дисертаційної роботи, що стосуються: а) вживання терміну «проблеми» замість «питання», оскільки перші ставляться і вирішуються в докторській, а не в кандидатській дисертації; б) обмеженого використання в тексті дисертації та автореферату кількісних показників, які відбивали б результати емпіричних досліджень автора – матеріалів судової практики та електронного реєстру судових рішень, статистичних даних Державної судової адміністрації України, опитувань 400 респондентів і вивчення 400 вироків; в) вживання терміну «навчальний» замість «освітній» (стосовно процесу); г) відсутності аналізу проектів законів України, що передбачають внесення змін і доповнень до КК України в контексті вказівки й на час вчинення злочину; г) неспівпадіння кількості окреслених завдань дисертації (їх дев'ять – с. 20-21 роботи) та пунктів загальних висновків (їх дванадцять – с. 202-205) тощо. Є й деякі інші зауваження технічного характеру (зокрема, щодо оформлення додатків), але всі вони не мають принципового значення.

Проте висловлені критичні зауваження істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке є комплексним і системним, завершеним та особистим дослідженням Н.М. Семенюка, оскільки більшість з таких зауважень є дискусійними або відбивають виключно позицію опонента, або можуть бути предметом обговорення в ході прилюдного захисту дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі вищевикладеного вважаю, що

робота відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зокрема, п.п. 9, 11, 12), із змінами та доповненнями, вона є комплексним, самостійним і завершеним науковим дослідженням, а тому автор дисертації **«Час вчинення злочину за кримінальним правом України (доктринальний, законодавчий та практичний аспекти)» Семенюк Назарій Миколайович**, з урахуванням значимості проведеного дослідження й отриманих результатів, на підставі публічного захисту, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –

**завідувач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

А.В. Савченко

Савченко А.В. засвідчує

Провідний фахівець відділення
по роботі з персоналом постійного
складу відділу персоналу НАВС
майор поліції *М.П. Гулятьєва*